

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА РОЗМІЩЕННЯ НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ ТА ПОВОЛЖЯ У 20-і роки ХХ ст.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті поданий порівняльний аналіз територіально-адміністративного становища німецького населення Донбасу та Поволжя в 20-і рр. ХХ ст. Розглядається адміністративне становище, чисельність населення за окремими адміністративними національними одиницями, а також національна парадигма населення регіонів, що вивчаються.

Дослідження питання розміщення та чисельності німецького населення Донбасу та Поволжя у 20-і роки ХХ ст. надзвичайно актуальне в українській державі, що прагне демократичного розвитку. Німці – третій за своєю чисельністю народ в Україні, тому проблема вивчення їх історико-географічного, демографічного становища є важливою задачею в умовах поліетнічного суспільства, вона, безперечно, сприятиме інтеграції України у Європейський інформаційний простір.

Географічно-демографічні аспекти буття німецького народу на теренах Донбасу та АРСР НП активно досліджувались вітчизняними та закордонними авторами [1-17] на підставі широкої джерельної бази [18-27], яка протягом останніх десятиріч стала більш доступною для досліджень. Хронологічні рамки дослідження охоплюють 20-і роки ХХ ст. – період становлення ідеї національного розвитку, утворення німецьких національних адміністративних одиниць й у той же час – період примусової радянської й адаптації до нових політичних, економічних, культурних й духовних реалій життя.

Географічні рамки дослідження окреслені, з одного боку, історико-географічною назвою Донбас, а саме його українською частиною (сучасні Донецька та Луганська області). У 20-і рр. ХХ ст. ця територія входила спочатку до складу Донецької губернії (1920 – 1925 рр.), потім п'яти округ (1925 – 1930 рр.): Артемівської (до 1924 р. – Бахмутська), Луганської, Маріупольської, Сталінської (до 1924 р. – Юзівська) та Старобільської. З іншого боку – АРСР НП (сучасні Саратовська й Волгоградська області). З 1918 р. це територія Трудової комуні (області) німців Поволжя, яка включала в себе три уїзди: Голо-Карамишський, Ровенський, Баронський, а з 1921 р. – 13 районів: Гнаденфлюрський, Красноярський, Панінський, Палласовський, Маркштадський, Куккусський, Тонкошурівський, Нижнє-Добринський, Лангендфельдський, Франкський, Каменський, Голо-Карамишський, Ровенський. З 1922 р. до цієї території приєднався Покровський уїзд та ряд волостей Саратовської губернії. У 1924 р. область німців Поволжя була означена як Автономна Радянська Соціалістична Республіка німців Поволжя й у 1928 р. включена у Нижньоволзький край.

Мета даної статті – проаналізувати особливості географічного розташування та демографічного становища німців Донбасу та АРСР НП як одних з найвагоміших факторів історичного буття російських німців.

Практичний аналіз, проведений в ході дослідження, дозволяє говорити про те, що витоки формування німецького етносу на теренах колишньої Російської імперії на початку ХХ ст. були пов'язані з селянською колонізацією, яка спиралась на офіційний

курс російської влади. Упродовж загальноросійської міграції були засновані колонії в Сибіру, на Волзі, в Україні, Північному Кавказі, Криму та інших районах Європейської Росії.

Ще до революції 1917 р. німці відігравали важливу роль в господарському житті Поволжя. На 1914 р. по обидва боки Волги нараховувалось більше 200 колоній з населенням 400 тис. чоловік [28, с. 34].

19 жовтня 1918 р. компактні місця заселення поволзьких територій німцями перетворили на перше в РРФСР національно-державне утворення – Трудова комуна (область) німців Поволжя. Її склад був визначений трьома уїздами: Голо-Карамишським, Ровенським та Баронським. Оскільки до автономії відійшли лише німецькі села з їх земельними наділами, її територія мала клаптикоподібний вигляд з багатьма анклавами, які знаходились у сусідніх губерніях. До травня 1919 р. керівництво Області німців Поволжя знаходилося у Саратові, потім (з червня 1919 р.) – у Єкатериненштадті [29, с. 23].

У 1921 – 1922 рр. в Області німців Поволжя був проведений ряд адміністративно-територіальних реформ. Згідно з декретом ВЦВК РРФСР від 17 лютого 1921 р. замість трьох уїздів утворювалось 13 районів [30, с. 6-9].

У квітні 1922 р. за економічною доцільністю спеціальним Декретом Область німців Поволжя вирішили округлити, до неї був приєднаний Покровський уїзд та ряд волостей Саратовської губернії. Кількість кантонів зросла до 14. Це збільшило територію області на 39 % (24 940 км.²), а її населення на 64 %, яке почало становити 527,8 тис. осіб [31]. На травень 1923 р. населення автономії становило 607 тис. осіб. Серед них німці – 67,5 %, росіяни – 21,1 %; українці – 9,7 %; інші народи – 1,7 %. Багатонаціональний склад округленої автономної області, наявність до 1/3 ненімецькомовного населення об'єктивно ставили перед її керівництвом проблему регулювання міжнаціональних відносин [30, с. 5].

У січні 1924 р. автономна область німців Поволжя була перетворена в Автономну Радянську Соціалістичну Республіку німців Поволжя. А у квітні 1928 р. АРСР НП була включена у Нижньо-Волзький край з переведенням усіх галузей народного господарства, республіканських органів у крайову компетенцію.

Згідно з переписом 1926 р. Волзька Німецька республіка за чисельністю свого населення посідала перше місце й вміщувала 86 % усього населення Поволзького району РРФСР – 498 639 осіб. Переважну більшість у республіці становило сільське населення – 74,04 %, міське населення становило 15,06 % [19, с. 46].

З погляду на національний склад республіки, треба зауважити, що за своєю чисельністю на першому місці знаходились німці – 345 854 особи, на другому – росіяни – 90 430 осіб, третє місце посідали українці – 55 494 особи.

Якщо подивитись по окремих кантонах, то за кількістю німецького населення на першому місці знаходився Каменський кантон (54 918 осіб), на другому – Маркштадський (54 882 особи), на третьому – Бальцерський (48 369 осіб), на четвертому – Франкський (34 337 осіб), на п'ятому – Марієнтальський (26 216 осіб), на шостому – Красно-Кутський (21 902 особи), на сьомому – Куккусський (22 914 осіб), на восьмому – Красно-Ярський (21 902 особи), на дев'ятому – Палласовський (18 669 осіб), на десятому – Зельманський (18 018 осіб), на одинадцятому – Федорівський (13 066 осіб), на дванадцятому – Старо-Полтавський (6710 осіб), на тринадцятому – Покровський (1813 особи), на чотирнадцятому – Золотовський (198 осіб).

Російське населення розміщувалось у наступних кантонах: Золотовському (24 787 осіб), Федоровському (18 964 особи), Красно-Кутському (14 548 осіб), Зельманському (12 494 особи), Бальцерському (9682 особи), Старо-Полтавському (3337 осіб), Палласовському (2298 осіб), Покровському (2203 особи), Каменському (1298 осіб), Марієнтальському (358 осіб), Франкському (153 особи), Куккусському (38 осіб), Красно-Ярському (63 особи), Маркштадському (107 осіб) [30, с. 2].

Українське населення відповідно розташовувалось у Покровському (17 294 особи), Федоровському (9357 осіб), Старо-Полтавському (9005 осіб), Палласовському (8015 осіб), Красно-Кутському (6865 осіб), Зельманському (3569 осіб), Золотовському (1267 осіб), Куккуському (59 осіб), Марієнтальському (35 осіб), Маркштадському (13 осіб), Бальцерському (11 осіб), Каменському (6), Франкському (4), Красно-Ярському (3) кантонах [20, с. 46].

За загальною чисельністю населення перше місце посідав Бальцерський кантон (528 214 осіб), друге – Каменський (56 286 осіб), третє – Маркштадський (55 231 особа), четверте – Красно-Кутський (46 316 осіб), п'яте – Федоровський (43 387 осіб), шосте – Франкський (34 530 осіб), сьоме – Зельманський (34 279 осіб), восьме – Палласовський (30 370 осіб), дев'яте – Марієнтальський (26 710 осіб), десяте – Золотовський (26 338 осіб), одинадцяте – Куккуський (23 111 осіб), дванадцяте – Красно-Ярський (22 099 осіб), тринадцяте – Покровський (21 487 осіб), чотирнадцяте – Старо-Полтавський (20 281 особа) [19, с. 10].

Якщо подивитись на національний склад населення по окремих кантонах, то будемо мати наступну картину: Марієнтальський кантон: німці – 99 %, росіяни – 1 %, українці – 0,01 %; Федоровський кантон: росіяни – 45 %, німці – 32 %, українці – 23 %; Золотовський кантон: німці – 1 %, росіяни – 94 %, українці – 5 %; Каменський кантон: німці – 96 %, росіяни – 2 %, українці – 0,01 %; Франкський кантон: німці – 100 %, росіяни – 0 %, українці – 0 %; Куккуський кантон: німці – 99 %, росіяни – 1 %, українці – 0 %; Зельманський кантон: німці – 53 %, росіяни – 37 %, українці – 10 %; Палласовський кантон: німці – 64 %, росіяни – 8 %, українці – 28 %; Бальцерський кантон: німці – 83 %, росіяни – 17 %, українці – 0 %; Покровський кантон: німці – 9 %, українці – 81 %, росіяни – 10 %; Маркштадський кантон: 100 % – німецьке населення; Марієнтальський кантон: німці – 99 %, росіяни – 1 %, українці – 0 %; Старо-Полтавський кантон: українці – 47 %, німці – 35 %, росіяни – 18 %; Красно-Ярський кантон: німці – 100 %, росіяни – 0 %, українці – 0 % [30, с. 10].

Кліометричний аналіз масиву даних, які торкаються національного складу АРСР НП, дозволяє зробити наступні висновки. В середньому по кантонах на 1926 р. мешкало 24 703 німці, 6459 росіян, 3964 українці. Центр вибірових значень варіаційного ряду (медіана) німців складає 22 408, росіян – 2250, українців – 663. Мінімальна кількість німецького населення по кантонах АРСР НП складає 198, російського населення – 63, українського – 3. Максимальні показники поданих національностей складають відповідно 54 918, 24 787, 17 294 особи. Ексцес (нерівномірність розподілу) по варіаційному ряду німців дорівнює 0,5; росіян – 0,2; українців – 1,3. Асиметричність розподілу по німцях складає 0,5; по росіянах – 1,1; по українцях – 1,3. Загальна кількість (сума) німецького населення по кантонах АРСР НП на 1926 р. становить 345 854 особи, росіян – 90 430, українців – 55 503 особи. Так як Маркштадський кантон є мононаціональним, де 100 % населення становлять німці, то по варіаційних рядах росіян та українців досліджувалось 13 значень, згідно з кількістю кантонів [20, с. 37].

Відносно Донбасу треба зауважити, що німці прибули сюди із Західної Пруссії, Польщі та Чехії. Вони почали колонізацію губернії у ХVІІІ ст. У своєму середовищі німці поділялись на менонітів, німців-католиків та лютеран.

Висновки про чисельність німецького населення Донбасу на початку ХХ ст. дозволяють зробити дані перепису 1920 р. Вони свідчать, що на 1920 р. у Донецькій губернії мешкало 55 769 німців [32, с. 12]. Згідно з переписом 1923 р. німці становили на означеній території 56 834 особи, що складало приблизно 14 % всього німецького населення України на той час. Вони були представлені компактними поселеннями по всій губернії. У Маріупольському окрузі знаходилося 84 німецьких населених пункти, у Артемівському – 25, у Сталінському – 46, Луганському – 33. Якщо брати максимальну та мінімальну

кількість населення по округах на 1923 р., то більшість німецького населення приходилась на Маріупольський округ – 19 660 осіб, а меншість – на Старобільський – 1387 осіб [24, с. 5].

На 1925 р. показники за кількістю німецького населення по окремих округах Донецької губернії були наступними: Маріупольський округ – 19 668 осіб, Сталінський – 13 766, Артемівський – 9701 особа, Луганський – 7577 осіб, Старобільський – 1387 осіб. Усього по Донецькій губернії німці становили 52 099 осіб. При цьому чисельність міського населення становила 6,44 %, а сільського – 93,56 % [27, с. 3-6].

Якщо роздивитись співвідношення титульних національностей, які мешкали на Донбасі поруч із німцями, то воно буде наступним: українці становили 82 % населення (1 198 207 осіб), росіяни – 14 % (19 908 осіб), німці – 4 % (52 099 осіб).

Розглянемо національну парадигму на прикладі репрезентабельного Сталінського округу Донецької губернії згідно з переліком населених пунктів Сталінського округу 1926 р. Загальна чисельність його населення становила 590 469 осіб. При цьому в Амвросіївському районі мешкало 40 157 осіб, Авдіївському – 35 288, Андріївському – 23 728, Більше-Янісольському – 21 421, Мар'їнському – 38 132, Макіївському – 90 159, Павлівському – 42 434, Селідовському – 25 664, Сталінському – 89 980, Стильському – 4222, Харцизькому – 25 993, Чистяковському – 44 679 [24, с. 5].

Якщо подивитись на ці території у світлі міжнаціональних зв'язків, отримаємо наступні результати: Павлівський район по праву можна назвати мононаціональним, 99 % питомої ваги серед інших національностей тут належить українцям, які переважають також у Селідовському та Амвросіївському районах на рівні 85 %, в Макіївському районі домінують росіяни на рівні 84 %. Можна відокремити ряд районів, де знаходиться більшість представників тієї чи іншої національності, які не є домінуючими (становлять 51 – 75 % населення): Чистяковський район (українці становлять 64 %), Харцизький (українці – 57,6 %), Андріївський (українці – 68 %), Сталінський (українці – 67 %), Стильський район (українці – 62 %), Мар'їнський район (українці – 57,8 %). Більше-Янісольський район Сталінського округу можна вважати дійсно поліетнічним, жодна з національностей, які тут проживали, не становить 51 % (греки – 50 %, українці – 43 %, німці – 6,5 %).

Зупинимось на німцях, які в рамках округу становили 18 499 чоловік (3,4 % від загальної кількості жителів округу) та тісно контактували з іншими національностями, що мешкали на цій території. Найбільша кількість німців мешкала в Сталінському районі – 4880 чоловік, що становило 26,4 % від загальної кількості представників даної національності по округу. Друге місце за кількістю німецьких колоністів займав Селідовський район – 3675 чоловік (19,8 %), третє – Чистяковський – 3586 чоловік (19,4 %), четверту сходинку посідав Стильський район – 1652 чоловіка (8,9 %), п'яту – Більше-Янісольський – 1403 чоловіка (7,5 %), шосту – Амвросіївський – 1305 (7,05 %), сьому – Харцизький – 1069 (5,7 %), восьму – Макіївський – 758 (4,1 %), дев'яту – Павлівський – 171 (0,9 %). За питомою вагою німців серед інших національностей у тому чи іншому районі на першому місці стояв Селідовський район (14,3 %), на другому – Чистяковський (8,02 %), на третьому – Більше-Янісольський (6,5 %), на четвертому – Сталінський (5,4 %), на п'ятому – Харцизький (4,1 %), на шостому – Стильський (3,9 %), на сьомому – Амвросіївський (3,2 %), на восьмому – Павлівський (0,4 %), на дев'ятому – Макіївський (0,6 %) [24, с. 6-11].

Кліометричний аналіз Списку населених пунктів Сталінського округу 1926 р. дає змогу говорити про те, що середня кількість німців по районах Сталінського округу становить 1101, греків – 2660, українців – 23 238, росіян – 17 724 особи. Медіана варіа-

ційних рядів вище перелічених національностей становить відповідно 705; 0; 21 998; 7137. Ексцес (нерівномірність розподілу) по варіаційному ряду німців дорівнює 1,09; греків – 0,87; українців – 0,79; росіян – 4,35. Асиметричність розподілу по німцях складає 1,42; по греках – 1,54; по українцях – 0,7; по росіянах – 2,2. Середній інтервал по німецькому варіаційному ряду становить 3675, по греках – 13 363, по українцях – 33 038, по росіянах – 98 484. У дванадцяти досліджуваних районах було нараховано 13 222 німці, 31 929 греків, 278 859 українців та 212 699 росіян. При цьому мінімальне значення по варіаційних рядах німців, греків та росіян дорівнює – 0, у українців – 9225; максимальні значення відповідних національностей складають 3675, 3363, 98 484 та 4226.

На основі рішення ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад про перехід на триступеневу систему управління: район – округ – центр, постановою ВУЦВК від 3 липня 1925 р. було ліквідовано губернський поділ, а округи підпорядковані безпосередньо центру. Національна політика знайшла своє відображення у постанові РНК УРСР «Про відокремлення національних районів та рад» від 29 серпня 1924 р., яку підтвердило рішення 4-ї сесії ВУЦВК 8-го скликання «Про низове районування» від 19 лютого 1925 р. Мінімальна норма для утворення національного району при цьому знижувалась з 25 тис. осіб до 10 тис., а для сільради – з 1 тис. до 500. У березні 1924 року Центральне бюро німецьких секцій при ЦК КП(б)У підготувало доповідну записку «Про виділення компактних німецьких колоній на Україні в самостійні німецькі адміністративні одиниці». В документі, надісланому до ЦК КП(б)У, відзначалося, що утворення німецьких районів та сільрад «має політичне значення в галузі реального проведення національної політики...» [22, с. 24].

Компактне розселення німців сприяло такій роботі. У 1923 р. у Донецькій губернії налічувалось 147 німецьких населених пунктів, на 1925 р. – 159 [33, с. 11]. На території 3 – 5 поселень утворювали сільраду. На 1926 р. німці Донбасу мали 6 німецьких та 22 змішані з українцями, росіянами, греками сільради.

30 квітня 1925 р. ВУЦВК ухвалив постанову про утворення на території Маріупольського округу Донецької губернії Люксембурзького німецького національного району з переважаючим німецьким населенням. З постанови маємо: «Для зміни постанови ВУЦВК від 7 березня 1923 р. “Про адміністративно-територіальний поділ Донецької губернії” [22, с. 29] та ВУЦВК та РНК УРСР від 19 листопада 1924 р. “Про зміну адміністративно-територіального поділу Донецької губернії” [22, с. 30] Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет та Рада Народних Комісарів УРСР постановили:

1. Утворити на території Маріупольського округу Донецької губернії Люксембурзький район з переважаючим німецьким населенням з центром в колонії Люксембург у складі:

а) нині існуючого Александро-Невського району без Н.-Каракубської сільради та сільради Богословки та Зачатівки та

б) сільради Петропавлівки, Семенівки, Сергійовки, Ксенівки, Новороманівки, Маринівки, Степанівки, відокремивши останні зі складу Петропавлівського району Маріупольського округу.

2. Включити Ново-Каракубську сільраду у склад Старокерменчикського району.

3. Включити сільраду Богословку та Зачатівку із хуторами, які до них відносяться, у склад Стретенського району Маріупольського округу.

4. Перенести центр Петропавлівського району у с. Никольське з перейменуванням Петропавлівського району у Никольський.

Голова ВУЦВК – Г. Петровський, Заст. Голови Раднаркому – І. Булат, Секретар ВУЦВК – А. Буценко».

На 1927 – 1928 рр. Люксембурзький німецький національний район включав у себе Люксембурзьку, Новокеременицьку, Республіканську, Карл-Лібкнехтівську, Романівську, Новокраснівську, Мар'янівську, Вишневацьку, Урицьку, Розовську, Кузнецівську сільради. Люксембурзька сільрада складалась із 5 колоній, 14 казарм, однієї напівказарми та водогінної станції. Новокеременицька сільрада включала лише селище Новий Кеременич. Республіканська сільрада вміщала 6 колоній, Карл-Лібкнехтівська – 4, Новокраснівська – 3, Мар'янівська – 4, Вишневацька – 5 колоній, хутір та селище. Урицька сільрада складалась з 5 колоній та 3 хуторів, Розовська – із хутора, селища та 2 колгоспів, Кузнецівська – з 5 колоній.

Отже, з моменту початку німецької колонізації XVIII ст. німці оселились потужними анклавами у Поволжі та Донбасі. На середину 20-х років XX ст. територія АРСР НП, яку вони займали у Поволжі, становила 24 940 км.² [20, с. 56], територія Донбасу, де знаходився Люксембурзький німецький національний район та ціла низка окремих колоній, хуторів, селищ тощо, становила 26 500 км.² [17, с. 156].

Згідно з рядом переписів, які проводились в УРСР та РСФСР, а саме: Переписом населення України 1920 р., суцільним Подвірним переписом населення Донецької області, Всесоюзним переписом населення 1926 р.; цілою низкою статистичних звітів загальносоюзного масштабу; узагальнюючими працями ряду авторів можна зробити висновок про певні особливості демографії та географії розташування російських німців у регіонах, які вивчаються.

Простежимо динаміку чисельності населення у Поволжі та на Донбасі з моменту утворення перших поселень до кінця 20-х років XX ст. Можна казати про те, що у Поволжі демографічний пік приходиться на 1830 р., коли тут мешкало 1 113 627 осіб німецької національності [11, с. 23]. На 1914 р. маємо різкий спад чисельності німецького населення – 400 000 осіб. На середину 20-х років простежується позитивна динаміка: на 1926 р. згідно з Попередніми підсумками Всесоюзного перепису населення по АРСР НП тут проживало 345 854 німці [20, с. 54]. На Донбасі демографічний пік стосовно німецького населення приходиться на 1923 р. Згідно з Подвірним переписом 1923 р. тут мешкало 56 834 німецьких поселенці [26, с. 3-15]. Починаючи з 1925 р. спостерігаємо поступовий спад чисельності німецького населення, який змінюється зростанням. На 1925 р. 52 099 німців проживало на території Донецької губернії [27], а згідно з переписом населення 1926 р. тут знаходилось 64 010 німців [33].

На 1926 р. серед загалу німецького населення АРСР НП 74,04 % належало до сільського; 15,06 % – до міського населення; на Донбасі ця пропорція була дещо інакшою: 93,56 % німецького населення належало до сільського, 6,44 % – до міського населення. Серед німецького населення Донеччини рівною мірою переважали жінки (на 4 %), як на селі, так і у місті; у Поволжі перевага жінок була наявною у містах (на 1,56 %), у селах домінували чоловіки (на 1,84 % більше ніж жінок).

Німці АРСР НП були домінантною нацією в рамках своєї автономії й становили 72 % населення (681 509 осіб), у той час як росіяни становили на цій території 16 % (155 966 осіб), українці – 12 % (109 717 осіб) [20]. На Донбасі в цілому, не беручи до уваги Люксембурзький німецький національний район, німці становили 2,4 % населення [34]. Якщо розглядати їх у сукупності з титульними націями, будемо мати наступну пропорцію: німці – 4 % (52 099 осіб), українці – 82 % (1 198 207 осіб), росіяни – 14 % (19 908 осіб).

Німецьке населення АРСР НП та Донбасу зробило величезний внесок у розвиток територій, на яких воно мешкало. Кліометричний аналіз даних цілої низки демографічних переписів дозволяє говорити про міцну єдність їх соціуму, який достатньо толерантно сприймався оточуючими національностями.

Для ґрунтового сприяння етнічному ренесансу російських німців необхідно зосередитись на глибокому застосуванні кліометричних методів аналізу статистичних джерел періоду фундаментального становлення національних інститутів російських німців (20-і роки ХХ ст.) на теренах Донбасу та Поволжя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920 – 1990 рр.). – К.: Інтел, 1994. – 183 с.
2. Дынґес А.А. Модели размещения и планировка немецких населенных пунктов Юзовского хинтерланда во второй половине XIX – первой трети XX вв. // Музейні засоби народознавства: матеріали обласного семінару, Донецьк, 23-24 вересня 1998 р. / Відп. ред. Т.В. Ілляшенко. – Донецьк: ДОКМ, 1998. – С. 11-14.
3. Дынґес А.А. Типология немецких населенных пунктов в Украине в 20 – 30 гг. // Приложение к газете «Немецкий канал». – К.: Фольксрат, 1999. – С. 33-51.
4. Дынґес А.А. Немецкие национальные сельсоветы и районы в Украине // Немецкий канал. – 1998. – № 4. – С. 7-19.
5. Козирева М.Є. Географічне розташування та національний склад населення німецьких національних районів України в 20 – 30-ті рр. // Міжнаціональні відносини на Півдні України: історія та сучасність: Всеукр. наук. конф. – Запоріжжя: ЗДУ, 1993. – С. 176-180.
6. Баличева І.І. Національне районування в Донбасі в 20-ті роки // Міжнаціональні відносини на Півдні України: історія та сучасність: Всеукр. наук. конф. – Запоріжжя: ЗДУ, 1993. – С. 218-220.
7. Мартинчук І.І. Утворення національних адміністративно-територіальних одиниць у Донбасі (1924 – 1932 рр.) // Історія України: зб. статей. / Відп. ред. П.І. Тронько. – К.; Донецьк: Рідний край, 2001. – Вип. 18. – С. 204-209.
8. Чирко В.Б. Національні меншості на Україні // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 38-46.
9. Лях К.С. Проблема етнічної ідентифікації і самоідентифікації німецькомовного населення Півдня України кінця XVIII – першої чверті ХХ ст. // Історичні і політологічні дослідження. – 2003. – № 2. – С. 103-106.
10. Кулініч І.М. Німецькі колонії на Україні // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 29.
11. Кичихин А.Н. Советские немцы: откуда, куда и почему? // Воен.-ист. журн. – М.: Наука, 1990. – С. 22-38.
12. Магицкая Е.В. Государственная политика в отношении немецкой автономии в 1920-е годы: Диссертация на соискание учёной степени канд. ист. наук / Саратовский госуниверситет, 21.05.2004.
13. Чернова Т.Н. Из истории немецких поселений на Украине в конце XIX – начале XX вв.: проблемы исследований // Украина-немецкие связи в новое и новейшее время. – Днепропетровск: Издательство ДГУ, 1995. – С. 92-99.
14. Шпак А. Перечень населенных пунктов немецкого Поволжья. – Режим доступа: <http://wolgadeutschen.narod.ru/history/atd.htm>, 17.08.2007.
15. Полидович Е.А. Немецкие колонии Приазовья в 1-й половине ХХ ст. // Літопис Донбасу. – Донецьк, 2006. – Вип. 14. – С. 112-118.
16. Шишкин І.П., Полидович Е.А. Отчет об исследованиях бывших немецких колоний Донецкой области в 1997 г. – Макеевка; Донецьк, 1997. – С. 78.
17. Полидович Ю.Б. Німецькі колонії на території сучасної Донецької області // Роль етнічних спільнот Донеччини в розбудові української державності: матеріали 1-ї регіональної конференції. – Донецьк: Донецька обласна державна адміністрація, 2006. – С. 156.
18. Немецкие населённые пункты в СССР до 1941 г.: Справочник / Сост. В.Ф. Дизендорф. – М.: ОАНРН, 2002. – 479 с.
19. Heimatbuch der Deutschen aus Russland. – Stuttgart: Landsmanschaft, 1957.
20. Предварительные итоги Всесоюзной переписи населения 1926 г. по АССР немцев Поволжья. – Покровск, 1927. – 205 с.
21. Вся Україна за 1924 р.: Збірник статей. – Одеса: Обстат, 1925. – С. 37.
22. История Донецкого края в документах и материалах XVII – нач. XX ст. / Сост. М.В. Коровина, Н.Б. Метальникова, В.А. Пирко и др. – Донецьк, 1995.
23. Список населённых мест Российской империи по сведениям 1859 г. Саратовская губерния. – СПб., 1862. – С. 5.
24. Список населённых пунктов Сталинского округа. – Сталино, 1926. – 48 с.

25. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1921 – 1925 гг. // Бюл. НКО УРСР. – № 18 – 19. – С. 344.
26. Всеукраинские и погубернские данные о национальном составе населения с распределением по полу, возрастным группам и грамотности. – Харьков: ЦСУ УССР, 1923. – С. 3-15.
27. Таблица национального состава УССР по губерниям и округам в границах на 1.03.1925. // ДАДО. – Ф. Р-2. – Оп. 1. – Спр. 201. – Арк. 23.
28. Чеботарёва В.Г. Наркомнац СРФСР: свет и тени национальной политики 1917 – 1924 гг. – М.: Общественная академия наук российских немцев, 2003.
29. Герман А.А. Немецкая автономия на Волге, 1918 – 1941. Ч.1: Автономная область, 1918 – 1924. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1992.
30. Шпак А. Обзор административных преобразований в Неповолжье. – Режим доступа: [http://wolgadeutschen.narod.Ru / history / atd. htm](http://wolgadeutschen.narod.Ru/history/atd.htm), 11.08. 2007.
31. Герман А.А. Межнациональные отношения в Республике немцев Поволжья // Российские немцы в инонациональном окружении: проблемы адаптации, взаимовлияния, толерантности: Материалы международной научной конференции, Саратов, 14 – 19 сентября 2004 г. / Под ред. А.А. Германа. – М.: МСНК-пресс, 2005. – С. 82.
32. Черлунчакевич Н.А. Национальный состав советской Украины. – Харьков: Окрстат, 1925.
33. Всесоюзный перепись людності 1926 р. Українська соціалістична радянська республіка. Степ. Дніпрянський промисловий підрайон. Гірничий підрайон. Національність, рідна мова, вік, письменність. – М., 1929. – Т. XIII. – 465 с.
34. Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь – февраль 1923 г.). Итоги демографической переписи Донбасса. – Харьков, 1923. – Т. 4. – 459 с.

Т.І. Месіч

Численность и размещение немецкого населения Донбасса и Поволжья в 20-е гг. XX ст.: сравнительный анализ

Статья даёт сравнительный анализ территориально-административного положения немецкого населения Донбасса и Поволжья в 20-е гг. XX ст. Рассматривается административное положение, численность населения по отдельным административным национальным единицам, а также национальная парадигма населения изучаемых регионов.

Т.І. Mesich

The Number and Accomodate of Germans on the Territory of Donbass and Volga River at 20 Years of XX Century: Comparative Analysis

This article gives us some demography and geographical specialities of the situation of Germans on the territory of Donbass and Volga River at 20 years of XX century. These are: admenistretiv situation, the number accomodate of Germans on these territory.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2009.